

Magyarországi régi bajor utcanevek és jelentőségük a nemzetiségi német nyelv és népismeret oktatása számára

Müller Márta

*ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Germanisztikai Intézet Német Nyelvészeti Tanszék*

Absztrakt

Jelen tanulmány áttekintést ad két magyarországi német közösség által revitalizált régi bajor utcanevek funkcionális-szemantikai és morfológiai-lexikális jellemzőiről, bemutatja a revitalizációs folyamat során felmerült névtani és dialektológiai feladatokat, ismerteti azokat a feltételeket, amelyek szükségesek a régi bajor utcanevek sikeres revitalizációs folyamatához, összefoglalja, hogy a bajor utcanevek kitáblázása hogyan hat a települések nyelvi tájképére és a helyi lakosságra és ajánlásokat fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a régi bajor utcanevek hogyan taníthatóak a nemzetiségi német nyelv, valamint a német hon- és népismeret tantárgyak általános iskolai oktatásában.

Kulcsszavak: magyarországi németek, magyarországi bajor utcanevek, régi utcanevek revitalizációja, utcanevek tanítása, nemzetiségi német nyelv és hon- és népismeret

Bevezetés

A tanulmány középpontjában a Budai hegyvidék (Ofner Bergland) két olyan településének – Pilisvörösvárnak és Solymárnak – a régi bajor utcanevei állnak, amelyeket a 17. század végétől, a török uralom után németek (svábok és bajorok) telepítettek be. A németajkú lakosok a településeik utcáinak német tájnyelvi elnevezéseket adtak, amelyek a hatósági magyar utcanévadáskövetően is, egészen napjainkig fennmaradtak. A települések kommunális és nemzetiségi önkormányzatai az elmúlt 10 évben összegyűjtötte, transzkribálta, német köznyelvre fordította és a hivatalos magyar utcanevek alatt az érintett köztereken kitáblázta a régi bajor utcaneveket.

Régi bajor utcanevek revitalizációjának tudományos és törvényi háttere

Az itt bemutatott magyarországi régi bajor utcanevek a dialektológia és a névtan, valamint egy fiatal kutatási terület, a vizuális többnyelvűség-kutatás (linguistic landscape, nyelvi tájkép) metszéspontjában állnak. A vizuális többnyelvűség-kutatás azzal foglalkozik, hogyan jelennek meg a különböző nyelvek a köz- és magánterekben, ezekhez a nyelvekhez milyen funkciók kapcsolódnak, valamint milyen mennyiségi, ill. minőségi viszonyban állnak a többnyelvű feliratok egymáshoz és a helyi népcsoportok nagyságához. A régi bajor utcanevek kitáblázása a köztereken tehát nem csak egy egyszerű (táj) nyelvi jelenség, hiszen megjelenésük a helyi lakosság (nyelvi) percepcióját, nyelvi attitűdjeit, nyelvi ideológiáit befolyásolja.

A nem magyar, hanem valamilyen történelmi kisebbség, nemzetiség által használt régi utcanevek kihelyezését a 2011. évi nemzetiségi törvény szabályozza (2011. évi CLXXIX. törvény 6. § [1] és 6. § [1] d). E törvény szerint a régi utcanevek akkor kerülhetnek kitáblázásra, ha (1) a helyi lakosság legalább 10%-a az érintett nemzetiséghez tartozónak vallotta magát, és (2) a helyi nemzetiségi önkormányzat kéri a kiírást. A régi utcaneveket a nemzetiség tájnyelvén, vagy a megfelelő köznyelven kell kitáblázni.¹

A települések és az utcanévkorpuszok jellemzői

A revitalizáció helyszíne Pilisvörösvár/Werischwar és Solymár/Schaumar, két szomszédos település a Budai hegyvidékben, Budapesttől mintegy 20 km-re északnyugatra. Ezen a vidéken a XVIII. század folyamán előbb svábok (alemannok), majd nagy számban bajorok telepedtek le, akiket nemcsak a kelet-középbajor (ostmittelbairisch) nyelvjárásuk, hanem az idővel egymás között kialakult rokoni és munkakapcsolatok is összekötöttek (Bonomi, 1940; Fogarasy-Fetter, 1994; Hutterer, 1963).

A 2011-es népszámlálás² során Pilisvörösvár lakosságának 28%-a, Solymár lakosságának 13%-a vallotta magát a német nemzetiséghez tartozónak.³ A két település régi bajor utcanevei 1900 előtt, azaz a hivatalos magyar ut-

¹ 6.§ (1) Azokon a településeken, ahol valamely nemzetiségnek a legutóbbi népszámlálás során regisztrált aránya eléri a tíz százalékot, a helyi önkormányzat az illetékességi területén működő érintett települési nemzetiségi önkormányzat kérésére köteles biztosítani, hogy [...] d) a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratai a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek. (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, <https://njt.hu/jogszabaly/2011-179-00-00>) (2023.12.08.)

² A 2021-es évre tervezett népszámlálást a Covid-járvány miatt 2022-ben tartották (Magyar Közöny 2021/18: 489). Az első országos adatokat a KSH 2023 szeptember 26-án publikálta (<https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> 2023.12.07.). A nemzetiségi adatok településekre való bontásban valószínűleg a 2024-es vagy a 2025-ös években lesznek hozzáférhetőek.

³ Pilisvörösvár lakossága 2011-ben 13.667 főből, Solymár lakossága 9.886 főből állt.

canevek bevezetése előtt jöttek létre, és azokat a közterületeket jelölik, amelyek a települések központjában találhatóak. A régi bajor út-, utca-, köz- és térnevek a település nyelvjárását még aktívan beszélő adatközlőktől lettek lekérdezve, hitelesítésük a kataszteri térképek segítségével történt. A gyűjtési tevékenység eredményeként Pilisvörösváron 27, Solymáron 30 régi utcanevet regisztráltak és revitalizáltak.

Az utcanevek névtani elemzésének elméleti kerete

A régi bajor utcanevek részét képezik mind a német, mind a magyar névkincsnek. A német névörökséghez való tartozásuk nem szorul magyarázatra. A települések beszélői azonban a bajor utcaneveket magyar nyelvű szövegek környezetbe ágyazva is használják, ennek alátámasztásául szolgál a következő idézet egy pilisvörösvári adatközlővel folytatott interjúból: *Azoknak a Kralándban van egy telkük, de a Hóógyakóznban laknak* (72 éves asszony).

Az adatközlő e mondatába két régi bajor utcanevet inzertált úgy, hogy a beillesztés során mindkét bajor tájnyelvi utcanevet a magyar nyelvtan szabályait követve *-ban* toldalékkal látta el. Egyrészt maga a lexikális kölcsönzés, másrészt a kölcsönzött utcanevek a magyar nyelvű mondatkörnyezethez való morfoszintaktikai igazítása igazolja azt a feltételezést, hogy a bajor utcanevek a magyar nyelvű beszédben is megőrizték jelölő funkciójukat. A régi bajor utcaneveket a vizsgált településeken a tájnyelvi beszélőkön kívül a magyar nyelvű beszélők is használják, nyilvánvalóan hangtanilag erősebben asszimilálva a saját, magyar anyanyelvi kiejtésükhöz.

A tanulmány középpontjában álló régi bajor utcanévkorpusz névtani jellemzése Hoffmann (2007) modelljén alapul, amely Šramek (1972/1973) univerzális megnevezési sémáinak funkcionális-szemantikai jellemzőire épül. Hoffmann modellje azért alkalmas a régi bajor utcanevek vizsgálatára, mert szempontjai már igazolást nyertek interetnikus környezetben gyűjtött mikrotoponimikus korpuszokon. E modellt bővítettük ki olyan német morfológiai és szemantikai szempontokkal, amelyek figyelembe veszik a utcanevek bajor tájnyelviségéből eredő adottságokat (Fuchshuber-Weiß, 1996; Gerstner, 2002, pp. 63–69; Póczos, 2010).

A régi bajor utcanevek névtani jellemzői

Funkcionális-szemantikai szempontok

Az utcanevek 62%-a létező dologra utal. Például:

- a növényvilágra, mint a *Nuspamkoosn* (Nussbaumgasse, Diófa utca), *Kråådkoosn* (Krautgasse, Káposzta utca);
- az állatvilágra, mint a *Leachalkoosn* (Lercherlgasse, Pacsirta utca), *Frouschkoosn*⁴ (Froschgasse, Béka utca);

⁴ Az aláhúzott bajor utcanevek solymári, a nem aláhúzott utcanevek pilisvörösvári korpuszból származnak.

- épületekre, mint a *Kupönjkoosn* (Kapellengasse, Kápolna utca), *Prunneschtum* (Brunnenstube, Kútház);
- az utcában élő lakosokhoz, mint a *Paikakoosn* (Bäckergasse, Pék utca), *Schnäidakaasl* (Schneidergasserl, Szabó utca).

Az utcanevek 23%-a a denotátum egy speciális jellemzőjét fejezi ki. Például:

- az utca hosszát, mint a *Laungschtroosn* (Langstraße, Hosszú utca);
- az utca korát, mint a *Näikoosn* (Neugasse, Új utca);
- az utca funkcióját, mint a *Tainkplots* (Gedenkplatz, Emlék tér) esetében.

Végezetül az utcanevek 15%-a egy ténylegesen létező földrajzi egységet jelöl. Például: *Tschuwanga Stroosn* (Tschowankaer [Csobánkáer] Straße, Csobánkai út), *Wearischwara Koosn* (Werischwarer Gasse, Vörösvári utca).

Morfológiai és lexikális-szemantikai szempontok

A régi bajor utcanevek alaptagjai az általuk megnevezett közterület típusát jelzik. Pilisvörösváron csak a *Schtroosn*/Straße/út, *Koosn*/Gasse/utca, *Kaasl*/Gässchen/köz és *Plots*/Platz/tér alaptagok vannak dokumentálva. Solymár régi bajor utcanévkinccse ezeken kívül a *Wäig*/Weg/út, *Groom*/Graben/árok és *Peag*/Berg/hegy alaptagokat is tartalmazza. A két települést összekötő közútvonalat a vizsgált települések német lakossága mindig útnak (*Schtroosn*/Straße) nevezte. A településen belüli utak alaptagja *utca* volt (*Koosn*/Gasse). Ha a településen belüli utca az elnevezés kialakulásának az idején lovaskocsival nem átjárható méretű volt, akkor a köz (*Kaasl*/Gässchen) elnevezést kapta. A két település utcanévkinccsében található térelnevezések vagy a lakosok életmódjából erednek (*Kiach*[n]plots/Kirch[en]platz/Templom tér), vagy tudatos várostervezés következtében jöttek létre (*Jouhanplots*/Johannplatz/[Szent] János tér).

A megnevezések meghatározó, funkcionális részei tulajdonnevek (személynevek), köznevek, számnevek és melléknevek⁵, valamint egy utcanév esetében egy indulatszó.

A tulajdonnevek között fellelhetőek mind családnevek, mind keresztnévek, például: *Angelikaasl* (Angeli + Gasse[r]), Angeli köz), *Rittakoosn* (Ritter + Gasse, Ritter utca), *Pedigroom* (Pedi⁶ + Graben, Pedi árok).

Solymáron ráadásul egy olyan utcanév is fennmaradt, amely egy több tagból álló ragadványnevet tartalmaz: *Sepü-Hauns-Koosn* (Seppel + Hans + Gasse, Seppel-Hans utca). A *Sepü-Hauns*⁷ a Taller család ragadványneve volt, az általuk lakott *Sepü-Hauns* közt, a beszélőközösség a Taller-család ragadványnevééről nevezte el.

Az utcanevek determináns (határozói) részei között számos köznevet találunk:

⁵ A német leíró nyelvtan a számnevet a melléknevek egy fajtájának tartja (Duden – Die Grammatik (20098: 379).

⁶ *Peter* keresztnév becézett alakja.

⁷ A *Sepp* a *Joseph*, míg a *Hans* a *Johann* becézett alakja.

- népneveket, mint például *Schwoomkoosn* (Schwabengasse, Sváb utca), *Raatspeagl* (Raizbergl, Rác hegy);
- foglalkozások neveit, mint például *Hoodjakoosn* (Halteggasse, Pásztor utca), *Fläischhokkapeag* (Fleischhackerberg, Hentes utca);
- növényneveket, mint az *Akaziikoosn* (Akaziengasse, Akácfa utca), *Nagelkoosn* (Nelkengasse, Szegfű utca);
- állatneveket, mint például *Leachalkoosn* (Lercheggasse, Pacsirta utca), *Froschkoosn* (Froschgasse, Béka utca);
- épületneveket, mint a *Schuiikoosn* (Schulgasse, Iskola utca);
- tárgyak megnevezéseit *Schwöü* (Schwelle, küszöb).

Egyes utcanevekben a determinánsok, illetve determinánstagok melléknevek, például:

- egyszerű melléknevek mint a *Näikoosn* (Neugasse, új utca);
- földrajzi nevekből képzett melléknevek, mint a *Sandama Schtroosn* (Sandauer Straße, [Pilis]Szántói út), *Kouwatscha Wäig* ([Groß]Kowatscher Weg, [Nagy]Kovácsi út);
- számnevek, mint a *Fiambakoosn* (Viereimergasse, Négyvödrös utca).

Az utcanevek szófaji vizsgálata során talált egyetlen indulatszó az *Oohakoosn* (Ohagasse). Az oha! interjekció elsődleges jelentése vmilyen csodálkozás, meglepetés érzésének a kifejezése. Másodlagos értelemben igavonóállatok megállítására használatos, kb. a magyar hóó! felkiáltásnak felel meg.

Az utcanevek revitalizációjának szakaszai és a hozzájuk kapcsolódó névtani kérdések

A régi bajor utcanevek revitalizációs folyamata az utcanevek összegyűjtésével vette kezdetét, amelyet a középbajor tájnyelvi alakok transzkripciója és német köznyelvi alakok hozzárendelése követett. Mivel a beszélőközösségek tájnyelve egy kelet-középbajor nyelvjárás, ezért a német köznyelvi alakok hozzárendelése a délnémet, illetve osztrák német lexikális normákat követte. Néhány utca esetében az adatközlők több, két-két, egymással konkuráló utcanévet neveztek meg. A konkurens utcanévpárok esetében szelekcióra volt szükség, mert az önkormányzat által készített utcanévtáblákon csak egy bajor tájnyelvi+német köznyelvi alak szerepelhetett. A névpárok megvitatásában a kommunális és a német nemzetiségi önkormányzatok, valamint és a civil lakosság tagjai vettek részt. A revitalizált utcanevek kitéblázásáról az önkormányzatok határoztak, a határozatot az önkormányzat újságjában tették nyilvánossá. A határozatot követően – és egyben a revitalizációs folyamat zárásaként – a régi bajor utcanevek fehér-kék utcanévtáblákon kerültek a települések utcáin elhelyezésre.

A települések adminisztrációi a hivatalos magyar utcanevek hatósági bevezetésekor a spontán elnevezés útján keletkezett régi bajor utcanevek közül néhányat egy az egyben vagy részben (pl. az utcanév egy részét magyar nyelvre fordítva) magyarul átvettek. Például Pilisvörösváron a hatósági

utcanévadás során a *Nagelkoosn* (Nelkengasse, Szekfű utca) hivatalos magyar neve Szekfű utca lett; a *Schlogprukkoosn* (Schlagbrückengasse, Vágóhíd utca) hivatalosan a Vágóhíd utca nevet kapta. Ugyanez mondható el a solymári régi bajor *Paukoosn* (Bahngasse, Vasút utca) utcanévről, amely a hatósági utcanévadásnál magyarul Vasút utca maradt. A németajkú lakosok spontán utcaelnevezései magyar nyelvre fordítva tehát hivatalos utcanévstátuszt kaptak A jel (utcanév) és a jelölt (utca) viszonya ezekben az esetekben nem változott, csak az a nyelvi kód, amellyen a jel ki lett fejezve (középbajor tájnyelv helyett magyar köznyelven). A hatósági utcanevek kitéblázása e régi bajor utcanevek magyar nyelvű változatait a beszélőközösség nyilvános terein immáron írásban is megjelenítette, míg a bajor tájnyelvi utcanév-alak szóban hagyományozódott tovább, a magyar nyelvű hatósági utcanév mind szóbeli, mind írásbeli medialitással is bírt a kitéblázás pillanatától kezdve.

Pilisvörösváron két közterület esetében az adatközlők nem egy-egy szinguláris utcanévet neveztek meg, hanem ugyanannak a közterületnek a beszélőközösség nyelvhasználatában két egymással konkuráló formáit: az adatközlők tehát egyidejűleg két különböző régi bajor utcanévet használtak ugyanannak a közterületnek a megnevezésére. A konkurens formák között a település önkormányzata (képviselőtestülete) választott. A döntés során a jelenkori transzparencia volt az alapelv: a két konkurens forma közül az a régi bajor utcanév került fel az utcanévtáblára, amelyik megfelelt az aktuális hivatalos (hatósági) magyar utcanévformának. Pilisvörösváron a Fő út rendelkezett két konkurens bajor formával: *Hååptschtroosn/Laungschtroosn* (Hauptstraße, Fő utca/Langstraße, Hosszú utca). Mivel az utca hivatalos magyar elnevezése Fő út, ezért a *Hååptschtroosn* alakra esett a választás. Szintén Pilisvörösváron, egy másik konkurens utcanévpár, a *Krous Juunkoosn/Akazikoosn* (Große Judengasse, Nagy Zsidó utca/Akaziengasse, Akácfa utca) esetében az *Akazikoosn* lett kitéblázva, mert az utca mai magyar neve Akácfa utca.⁸ A történelmi távlatokban, de a revitalizáció ideje alatt is számosságát tekintve kisebb német közösséggel rendelkező Solymáron a gyűjtés során nem bukkantak fel konkurens régi bajor utcanévpárok.

Számos utcanév esetében a jelenlegi hatósági magyar utcanevek nem felelnek meg a régi bajor elnevezéseknek. Az eltérő nevek száma a két településen különböző. Pilisvörösváron a régi bajor utcanevek 45%-a, míg Solymáron a 83%-uk tér el a jelenlegi hivatalos magyar utcanevektől. Például az az utca, amely régen, a németajkú lakosok spontán utcanévadása következtében

- *Schuiikoosn* volt, ma Dózsa György utca (és nem Iskola utca);
- a *Näikoosn* ma Bajcsy Zsilinszky utca (és nem Új utca);
- a *Fiambakoosn* ma Szőlőkert utca (és nem Négyvödrös utca);
- az *Oohakoosn* ma Zöldfa utca (és nem Hóó utca).

A különbség azzal magyarázható, hogy Pilisvörösváron a német lakosságot a második világháborút követően nem üzték el, ellentétben Solymárral,

⁸ Az utcában, amelyet sok akácfa szegélyezett, élt a település izraelita közösségének egy része.

ahonnan 1946-ban az összlakosság közel felét⁹ Németországba telepítették ki (Ritter, 2011, p. 6). Pilisvörösváron a német közösség tagjai a község vezetésében tisztségeket tölthettek be, és a helyi hagyományoknak megfelelően némileg irányítani tudták a helység utcanévadási szokásait olyképpen, hogy a hatósági utcanévadásnál figyelembe vették a helyi közbeszédben elterjedt régi bajor utcanevek magyar nyelvű változatait.

Solymáron két régi bajor utcanév, a *Schuikoosn* (Schulgasse, Iskola utca) és a *Näiikoosn* (Neugasse, Új utca) hivatalos magyar elnevezései a rendszer-változásig Dózsa György utca és Bajcsy Zsilinszky utca voltak. Mindkét hivatalos elnevezés gyakori utcanév volt a szocializmus ideje alatt. Bajcsy Zsilinszky Endre (1886–1944) kapcsolata a szocializmushoz nyilvánvaló: aktív tagja volt Magyarország második világháborús részvétele elleni ellenállásnak. Dózsa György (1470–1514) a magyar nemesek elleni parasztfelkelést vezette, amelynek leverése után Dózsát (mint a parasztok királyát) megkínozták és királyi jelvényekkel ellátott, vörösén izzó vasszéken kivégezték. Különösen a szocializmus első évtizedeiben a személyét övező mítoszokat a közbeszédben, a korabeli (képző)művészetben és irodalomban eltúlozták (Eisler, 2014, pp. 185–193). A szocialista kulturális propaganda következtében számos településen neveztek el Dózsa Györgyről közterületet.¹⁰

Különbségek és hasonlóságok a vizsgált települések névadási normáiban

A Budai Hegyvidék két német beszélőközösségének névadási normái eltéréseket mutatnak az elnevezést motiváló jelenségek tekintetében. A pilisvörösvári névadók rurális motívumokat használtak, mivel a vizsgált régi bajor utcanevek között Pilisvörösváron több növény- és állatnév szerepel, mint Solymáron. A régi bajor utcanevek Solymáron urbánus(abb) névadási szokásokat rögzítettek, mivel Solymáron több személy-, épület- és foglalkozásnevet tartalmaznak a régi bajor utcanevek, mint Pilisvörösváron.

A domborzat leképezésében is vannak különbségek a két település között: Solymár több dombon fekszik, ezért a *Peag* alapszó csak a solymári régi bajor utcanevekben jelent meg.

Pilisvörösváron a régi bajor utcanevek 55%-a meg tudta őrizni utcanév-státuszát, mert magyar nyelvű megfelelőjüket (magyar nyelvű fordításukat) az önkormányzat hivatalos (hatósági) magyar utcanévként elfogadta. Soly-

⁹ A településre lebontott etnikai cenzusadatok az Országgyűlési Könyvtár Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisában hozzáférhetőek: https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (2023.12.08.)

¹⁰ Részletes információkat Magyarország helyneveiről a Magyar Digitális Helynévtár és a Magyar Névérték szolgáltató (Hoffmann & Tóth, 2017, pp. 169–182 és Tóth, 2020, pp. 99–112.). Az adatbázisok az alábbi linkeken érhetőek el: <https://mdh.unideb.hu/>, valamint <https://mna.unideb.hu/> (2023.12.08.).

máron a régi bajor utcaneveknek csak 17%-a „mentődött át” hivatalos magyar formában.

Mindkét településen két olyan régi bajor utcanév található, amelyeknek determináns részei népnevek voltak: *Schwoomkoosn* (Schwabengasse, Sváb utca), *Juunkoosn* (Judengasse, Zsidó utca), *Tsigainakoosn* (Zigeunergasse, Cigány utca) és *Raatspeagl* (Raitzbergl, Rác hegy).

A vizsgált régi bajor utcanevek többsége azonos morfológiai minta szerinti alakult: szerkezetüket tekintve többnyire kétagú összetételek. Csak alkalmanként találkozunk kettőnél több összetevőből álló szóösszetételekkel (*Fiambakoosn*/Viereimergasse, Négyvödrös utca), attributív szerkezetekkel (*Klaa Nääkoosn*/Kleine Neugasse, Kis Új utca) és alkalmanként egyszerű főnevekkel (*Schwöü*/Schwelle, küszöb).

A régi bajor utcanevek elsődleges funkciója mindkét településen megváltozott: a XVIII.–XIX. században még a tájékozódást szolgálták, és bár napjainkban még mindig rendelkeznek megnevező-azonosítói funkcióval, de e funkció a hivatalos magyar utcanevek mellett már csak másodlagos.

A régi bajor utcanevek jelentősége a nemzetiségi német oktatás-nevelésben

A régi bajor utcanevek egyrészt nyelvi, másrészt néprajzi szempontból képezhetik tárgyát a nemzetiségi oktatásnak. Mivel használatuk földrajzilag kötött (egy település régi utcaneveit csak a település beszélőközössége ismeri), ezért beemelésük a közoktatásba helyi, általános iskolai szinten ajánlott.

Általános iskola 1–6. osztályában a régi német (tájnnyelvi) utcanevek megismerése a saját lakókörnyezet felfedezésének témakörével köthető össze német hon- és népismeret és/vagy német nyelvtan.¹¹ A saját lakókörnyezet, a saját település közttereinek, házneveinek (Hausnamen) és dűlőneveinek (Flurnamen) a megismeréséhez a tanterv a gyűjtés és bemutatás technikáját ajánlja. A gyűjtés történhet egyénileg, amikor a tanuló a családtagok, szomszédok, barátok és ismerősök segítségével szerez információkat a település közttereinek a német tájnnyelvi, német köznyelvi és magyar elnevezéseiről. A gyűjtés során a tanulóknak arra a kérdésre is választ kell találniuk, hogy bizonyos utcák miért azt a nevet kapták a beszélőközösségtől. Amennyiben a régi német utcanevek a közösség nyilvános terein utcanévtáblák segítségével rögzítésre kerültek – mint Pilisvörösvár és Solymár esetében – az egyéni gyűjtést kiegészíthetjük vagy helyettesíthetjük egy közös bejárással. Mivel a német utcanevekkel jelölt utcák egymás mellett találhatóak, csoportos munkában elvégzendő feladatként kiadhatjuk egy olyan útvonal megtervezését, amely a legtöbb régi német utcán a legkevesebb idő alatt vezet végig, majd a

¹¹ A saját lakókörnyezet a Gazdaság, technika, környezet témakomplexumon belül, az 5. osztályban jelenik meg. V.ö. Deutsche Volkskunde Stoffverteilungsplan Klasse 5 <https://umz.hu/tantervek/> (2023.12.08.).

legrövidebb útvonalterv mentén az osztály bejárhatja a régi német utcákat. A bejárás során minden utcának lehet a tanulók között egy-egy felelőse, aki az adott utca elnevezésének a történetét (az elnevezés motivációját), vagy az utcaelnevezéshez köthető anekdotát elmeséli a társainak: például a *Fiamba-koosn* (Viereimergasse, Négyvödörös utca) a pilisvörösvári hagyomány szerint azért lett négy vödorről elnevezve, mert az utcában régen egy kút állt, amelynek a vödörén a vízért a kútra menő asszonyok rendre összevesztek. A viták elkerülése és a várakozás idejének lerövidítése miatt a kútra végül négy vödört szereltek. Az utcanevek történetének elmesélését archív fotók tudják színesíteni. A régi fényképek segítségével a tanulók felismerik, hogy hogyan változott a településük épített és természetes környezete, miben változtak az épületek (lebontották, renoválták, átépítették, kibővítették), és milyen formában változtatta meg az épített környezet a természetes környezetet, például az *Akazikoosn*-ban (Akaziengasse, Akácfa utca) megtalálhatóak-e még az akácfák? Az utcabejárás didaktikai célja tehát a hol? mi? miért? kérdések megválaszolásán nyugszik: hol találhatóak a régi német utcák? Mi ezeknek az utcáknak a tájnyelvi, német köznyelvi és magyar nyelvű neve? Miért kapták az utcák ezeket a neveket?

A tanterembe visszatérve a tanulók az utcák elnevezéseit az e tanulmányban ismertetett szempontok szerint csoportosíthatják. A funkcionális-szemantikai szempontok az elnevezést motiváló jelenségeket segíti kategorizálni. A morfológiai és lexikális-szemantikai szempontok az utcanevek nyelvi megformáltságára világít rá: milyen alaptagokat használt a német közösség a közterek megnevezésére? Mi a különbség az út, utca és köz között? Volt-e egyéb alaptag az utcanevek között (pl. Berg, Graben)? Milyen szófajok jelennek meg determinánsi pozícióban? Hány tagból állnak rendszerint a régi utcanevek? Vajon miért általában kéttagú a régi utcanevek struktúrája? Összehasonlíthatják a tájnyelvi és német köznyelvi utcanevek kiejtését és írásképét, felismerhetik, hogy a tájnyelvi alak és a köznyelvi alakok hasonlítanak egymásra. Végül, de nem utolsósorban megkérdezhetjük a tanulókat, hogy ők kiről vagy miről neveznék el utcát a településen, és tervezzenek az általuk elnevezett utcanév részére egy utcanévtáblát. A bejárás során készített fotókból, az egyéni gyűjtés során felkutatott archív fényképekből (illetve másolataiból) és az újonnan tervezett vagy éppen hogy a séta során látott utcanévtáblák rajzaiból a témakör zárásaként kiállítást szervezhetünk (1. ábra).

1. ábra

Tanulói rajzok a revitalizált utcanevtáblákról a pilisvörösvári Vásár téri Német Nemzetiségi Általános Iskolában (fotó: Müller Márta)

Összefoglalás

A Budai Hegyvidék két német települése közül a német nemzetiségi és a helyi kommunális önkormányzat kezdeményezésére először Pilisvörösváron indult el a régi utcanevek revitalizációs folyamata. Gromon Istvánnak, Pilisvörösvár polgármesterének és Sax Lászlónak, a német nemzetiségi önkormányzat elnökének, az önkormányzatok tagjainak és az adatközlők segítségével köszönhetően a revitalizációs folyamat néhány év alatt lezárult. A régi utcanevek kitáblázásával egyrészt a beszélőközösség színe előtt rögzültek az addig csak szóbeli hagyománnyal öröklődő régi bajor utcanevek, és váltak dokumentált nyelvemlékké. Másrészt a kitáblázás által folklorizálódó tájnyelvi tulajdonnevek a településen élő németiség számára érzelmi komponenssel is bírnak: emlékeztetnek mindazokra, akik azokat az első utcákat hozták létre, amelyekben az utódok máig is laknak.

Ahhoz, hogy egy olyan, években mérhető folyamat, mint a régi bajor utcanevek újjáélesztése, sikeres legyen, bizonyos feltételeknek teljesülniük kell: mindenekelőtt a résztvevőknek erős kötődéssel kell rendelkezniük a (német táj-)nyelvhez és kultúrához, és olyan magabiztos cívis kezdeményezésre van szükség, amely összefogja a helyi és nemzetiségi önkormányzat szereplőit. Szükség van kompetens gyűjtőkre, adatközlőkre, (a régi utcanevek megbízható átírásához és fordításához) lektorokra. Továbbá a törvényi helyzetnek lehetővé kell tennie a tájnyelvi és a köznyelvi utcanevek feliratozását, valamint az önkormányzatoknak rendelkezniük kell elegendő pénzügyi forrással az utcatáblák legyártásához és felszereléséhez.

A befejezett utcanév-revitalizáció a közterekre és az ezeket a köztereket a mindennapi életben használó emberekre is hatással van. A közösség nyelvi tájképe megváltozik (Scollon & Scollon, 2003; Backhaus, 2007; Busch, 2013; Mühlan-Meyer, Ziegler & Uslucan, 2016, pp. 42–54): stratégiaileg fontos helyeken egy új (a német etnikumú lakosság szempontjából valójában: régi) nyelv és nyelvváltozat jelenik meg. Ez a megváltozott nyelvi tájkép hatással van a nyelvi ideológiára, a helyi lakosok nyelvi tudatosságára (Bartha, Petteri & Szabó, 2013), hiszen a legidősebb generáció autochton nyelvjárása, amely a XX. század során 45 éven át tiltott, majd megtúrt státusszal bírt, és amelynek okán a tájnyelvet anyanyelvként beszélő németiség évtizedekig stigmatizálódott, hirtelen felértékelődik: a régi utcaneveket a nem német származású polgárok is a helyi nyelvjárások nyelvemlékeinek tekintik, sőt, a helyi német nemzetiségi általános iskola tantervébe is beépültek.¹²

Jelen tanulmányban a revitalizáció fázisait, a régi bajor utcanevek nyelvészeti jellemzőit és iskolai alkalmazási lehetőségeit tekintettük át Pilisvörösvár és Solymár régi bajor utcaneveinek a példáján. Egy kezdeményezés akkor hoz gyümölcsöt, ha azt más közösségek is átveszik vagy adaptálják (Müller, 2013). Az utcanév-revitalizáció iránti lelkesedés Pilisvörösváron és Solymáron túl más települések német közösségeinek az érdeklődését is felkeltette: immáron Zsámbékon (Pest megye) és Villányban (Baranya megye) is utcanévtáblák hirdetik, hogy a települések törökvész utáni konstitutív létrehozói németek voltak.

Irodalom

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-179-00-00> (2023.12.08.)
- 2022-es népszámlálás első adatainak közzététele. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> (2023.12.07)
- Backhaus, P. (2007). *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Multilingual Matters Ltd. <https://doi.org/10.21832/9781853599484>
- Bartha Á. (2020²). *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA BTK TTI.
- Bartha, Cs., Laihonon, P. & Szabó, T. P. (2013). Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 23(3). 13–28.
- Bonomi, E. (1940). Zur Besiedlung der Gemeinde Pilisvörösvár. Sonderdruck aus den *Südostdeutschen Forschungen*. IV/3–4. München.
- Busch, B. (2013). *Mehrsprachigkeit*. Facultas.

¹² A pilisvörösvári Vásár Téri Nemzetiségi Általános Iskola a helyi bajor utcanevekkel, azok keletkezésének motivációival az utcatáblák segítségével foglalkozik. Ahhoz, hogy az utcatáblákat a valóságban is láthassák, a tanulóknak még csak el sem kell távolodniuk az iskola épületétől, magán az iskola épületén is található egy revitalizált utcanévtábla, mivel az iskola a Moãg (Markt[platz], Vásár) téren található.

- Deutsche Volkskunde Stoffverteilungsplan Klasse 5* <https://umz.hu/tantervek/> (2023.12.08.).
- Duden – *Die Grammatik* (2009⁸). Dudenverlag.
- Eisler, J. (2014). Néhány Dózsa Györgyhöz kapcsolódó képzőművészeti ábrázolásról. *Magyar művészet 2014/3–4*, 185–193. http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2014_3-4belivek_kepnelkul_21_eisler.pdf (2023.12.08.)
- Fogarasy-Fetter, M. (1994). *Die Geschichte und Volkskunde der Gemeinde Werischwar/Pilisvörösvár*. Botzheim.
- Fuchshuber-Weiß, E. (1996). Straßennamen: deutsch. In: Eichler, E., Hilty, G., Löffler, H., Steger, H. & Zgusta, L. (Hgg.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. 2. Teilband (pp. 1468–1475). de Gruyter. (= HSK 11.2)
- Gerstner, K. (2002). Deutsche Dialekterscheinungen in ungarndeutschen geographischen Namen. In Erb, M. u.a. (Hg.), „*und Thut ein Gnügen Seinem Ambt*“ *Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag* (pp. 63–69). Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Hoffmann, I. & Tóth, V. (2017). Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? *Névtani Értesítő* 39, 169–182. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2017.13>
- Hoffmann, I. (2007). *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Kiadó.
- Hutterer, C.-J. (1963). *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn*. Mitteldeutsche Studien 24. VEB Niemeyer.
- KSH = Központi Statisztikai Hivatal, 2011. évi 9. Nemzetiségi adatok. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/nemzetisegi_adatok (2023.12.08.)
- Magyar Digitális Helynévtár. <https://mdh.unideb.hu/> (2023.12.08.).
- Magyar Közlöny 2021/18* (05.02.). <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/dc603e31e4eb81afdc16de2d18b234191c3837eb/megtekintes> (2023.12.08.)
- Magyar Névarchívum. <https://mna.unideb.hu/> (2023.12.08.).
- Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa. https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (2023.12.08.)
- Mühlan-Meyer, T., Ziegler, E. & Uslucan, H.-H. (2016). Vorkommen und Bewertung visueller Mehrsprachigkeit. *Unikate* 2016, 42–54.
- Müller, M. (2013). Bajor utcanévek egy magyarországi német településen. *Névtani Értesítő* (2013) 35, 97–107. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2013.8>
- Póczos, R. (2010). *Nyelvi érintkezés és helynevek kölcsönös hatása*. Debreceni Egyetem.
- Ritter, Gy. (2011). Háború és elűzés. *Napkút Füzetek* 2011/58. <https://doi.org/10.21637/GT.2011.3-4.06>.

- Scollon, R. & Scollon, S. W. (2003). *Discourses in Place: Language in the Material World*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203422724>
- Šramek, R. (1972/73). Zum Begriff „Modell“ und „System“ in der Toponomastik. *Onoma* 17, 55–75.
- Tóth, V. (2020). Toponyms, Identity, and National Heritage Protection: The Digital Database of the Hungarian National Toponym Registry. In L. Caiazzo, R. Coates & M. Azaryahu (Hg.), *Naming, Identity and Tourism* (pp. 99–112). Cambridge Scholars Publishing.

Müller, M.**Old Bavarian street names in Hungary and their significance for the education of German as a minority language and folklore**

This paper provides an overview of the functional-semantic and morphological-lexical characteristics of the old Bavarian street names revitalized by the two German communities in Hungary. It presents the onomastic and dialectological questions that emerged during the revitalisation process; describes the conditions necessary for the successful revitalisation of old Bavarian street names; summarises how the appearance of Bavarian street name signs has an impact on the linguistic landscape of the settlements and the local population and makes recommendations as to how the old Bavarian street names can be used in the teaching of the subjects 'German as a minority language' and 'folklore of the ethnic Germans in Hungary'.

Keywords: Germans in Hungary, Bavarian street names in Hungary, revitalisation of old street names, teaching street names, language and folklore of the Germans in Hungary

Müller Márta: <https://orcid.org/0000-0001-6865-827X>